

МИТРА РЕЉИЋ

ЗАКАСНЕЛА „ПРИЧА” О РОМАНУ

Да, спасити се можемо. Оваква тврдња није тек богобојажљива реакција на опомену оца Пајсија: *Мисао да се нећемо сјасити чистио је ђаволска* коју Сунчица Денић наводи као једну од основних порука,¹ у књижевни текст преточене, невеселе завичајне фактографије, нити из чињенице да се Влада, један од ликова романа, спасава трагањем за орашкама већ из личног утиска, оног примарног који је на мене оставио роман *Свeй̄ изван*. Разуме се, утисци и свеколики чулни доживљаји прочитаног бивају различити, јер и светови читалаца који укључују њихов сензибилитет, начин и степен идентификације са прочитаним, очекивања, веру, наду и штошта друго, бивају различити. Понеки од тих утисака овде ће бити изложен на начин који унеколико одудара од оног што називамо *йриказом*.

Роман *Свeй̄ изван* је литерарно уобличена повесница српске и косовске збиље, наших прегнућа и посрнућа, националног, културног и верског дамара, прочитаног у језику, обичајима и навикама, именима људи, топонимији и микротопонимији, односу према зрелом класју и домаћинском благу. То је повест о умним људима, јуродивима, Распућинима, посусталима, достојанственим и храбрим мајкама и др., дата из визуре само једног косовског села – Угљара и, како би рекла Сунчица Денић у једном од интервјуа, људи који су се „завртели” у њему и око њега.

Пошто је препустила реч мештанима села, па све до пред сам крај романа, ауторкино присуство, сходно узусима есејистичког приповедања, читалац препознаје само у назнакама и фрагментарно. Као оно у напомени да ју је одувек опседала „прича о јеврејском

---

¹ Сунчица Денић, *Свeй̄ изван*, Албатрос Плус, Београд 2014, 47.

кругу, о Албахарију, Гросману, Кишу”² Тако, не случајно, рукопис и започиње неколиким Кишовим реченицама које наговештавају концепцију романа састављеног од посебних прича – поглавља у којима наратори иступају не само са властитим доживљајем стварности него сведоче и о другим ликовима. Благодарехи таквој замисли и литерарној луцидности, из тог наративног преплитања, између свега другог, израња читаво богатство не само ономастичке него и лингвокултуролошке, етнолингвистичке, социоллингвистичке и друге грађе, скупљене без крутих професорских анкетних испитивања и методолошких стега.

Професор – сакупљач називља сваке врсте, стицајем околности, „бануо” је у рукопис романа као први наратор и, учинило се најпре, као добра веза између рукописа и професорског истраживања. Међутим, Професорова субјективна и једнострана перцепција менталитета оних који представљају корпус његовог истраживачког потхвата, учиниће да замишљена веза убрзо почне да бледи, па, не би ли избегла „општа места” – извештава нас ауторка романа – она реч препушта житељима свог завичаја.³ Професор је завршио своју истраживачку мисију и након три године отишао из села, систематизовао прикупљену грађу те, уз научни и адекватан методолошки апарат, ту грађу објавио.

Кроз причу о наизглед малим стварима, ауторка је на изванредан начин подсетила како на неке кључне појмове српске духовности и културе дубоко уткане у идентитет косовскометохијског човека тако и, неумитно, на размере страдања и бола својих сународника. У продужетку ће бити речи само о неким од тих „ситница” и укратко.

О ћушању и њесми, њлачу и смеху

Ћутање најчешће везују са светошћу или са мудрошћу. Али свети су одвећ ретки, а богме ретки и Соломони. До мудрости се – вели преподобни Антоније Велики – не стиже пречицом већ пажљивим расуђивањем, дуготрајним подвигом и вежбањем у чињењу добрих дела.⁴ Да ли је, и у којој мери, косовска ћутња резултат тако стечене мудрости? Шта спаја косовску песму и ћутњу? Из забележака Стевана Мокрањца са терена етномузиколози не пропусте да се осврну на његове изливе болних осећања при сусрету са косовском песмом у Грачаници, а Станислав Винавер, такође,

² Исто, 70.

³ Исто, 27.

⁴ „Антоније Велики о мудрим људима и мудрим душама”, <<https://pravoslavie.ru/110331.html>>.

подсећа да је композитор „плакао када је слушао то отегнуто тетураво *и*, које посрће преко звукова и језовито умире. Скупљач је осетио у томе и косовску трагедију. И нешто још: присуство те трагедије свуд, у ваздуху, у облику, у стени, у дрвету, у шари па и у најмањој пастирској песмици”.⁵ Слично песми, и косовска ћутња неретко „проговара” из те трагедије, а оно онеспокојавајуће певано *и* почесто није друго до крик те дуговеке ћутње.

Роман *Свећ изван*, по замисли Сунчице Денић, требало је да буде не приповест о општој пропасти већ „прича о малим стварима и ситницама”, не о лелеку, а више о песми. И ћутњи. Ови контрадикторни појмови – песма и ћутња својствени су баш Косовцима. У томе су се они, не би ли претрајали, увежбавали вековима, таман као у каквом спорту, па им ту нико не може ни примаћи. Отуд не чуди што ауторка у исповести Исаји помиње „тишину и ћутање као своје опредељење које је, осим што је урођено – стечено и код родитеља – мајке, на пример”.⁶ И љути се на себе, пошто јој није пошло за руком да избегне плач, јер, колико год изгледало другачије, и плача, оног јавно манифестованог, овде је мање. Разумети је и Професора који не може да се начуди томе што су Угљарчани подлегли псовци, с обзиром на то да је и опсцена лексика, барем она најгрубља, овде нешто ређа појава. Требало би знати да Косовци и Метохијци унеколико, и у позитивном смислу, коригују просек псовачких навика својих сународника. Исто ствари стоје са клетвом и заклетвом. До таквог закључка ће се доћи не само на основу Нушићевих сведочења него и личних, стручно речено, истраживачких увида. А тек смех! Упркос медијској едукацији и промоцији гласног смејања, моји су студенти са Косова и Метохије ову врсту смеха својевремено листом оценили негативно, па кикот какав свакодневно одзвања с телевизијских екрана написали као *вуљаран, ненормалан, нејирисџојан, некулџуран, ѝрех...*⁷ *И смех и ѝрех* – каже руска пословица. Ако се у потоњем злодобу штошта и пореметило, Косовци, па ни Угљарчани, нису могли умаћи далеко од себе.

Иако није могла да избегне плач, Сунчица Денић је, удаљивши се, како сама каже, „од ране да би се шире сагледала”, у доброј мери избегла свеprisутну патетику. Ако не сасвим избегнута, патетика је у доброј мери потиснута чак и у ауторкиној исповести хиландарском монаху Исаји, по предању изгнаном изван мана-

⁵ Станислав Винавер, *Чувари свећа*, Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд 1971, 234.

⁶ Сунчица Денић, *Свећ изван*, 142.

⁷ Митра Рељић, „Неке особености комуникативног понашања славофоног становништва Косова и Метохије”, *Славистика*, XX (2016), 149.

стирских зидина због фруле којом је дозивао пар-планинске ветрове. Исаија беше рођен – каже се још у роману – „на три сата хода од Неродимља према Улпијани. Таквом рачуницом могао би бити из околине Угљара”⁸ – прецизира ауторка у својој литерарној фикцији пре него и почиње да му се јада како га је изневерила и, упркос првобитном науму, пишући књигу „више плакала и више тувовала но што се очекивало”, јер, „чим би се запевало, ја бих се грчила и сећала оних којих нема”⁹. Није, дакле, могла да макне од Неродимља и Неродимке, није могла да не чује звук његове фруле нити да се одрекне властитог имена (Сунчица) које је на детињи цртеж асоцира. Као што Цаву на сунце подсећа оно жезло које светли анђелу на фресци Богородице Љевишке запамћено са прве јачке екскурзије као *иперсонификација истиине*. „Пре неку годину, када је Љевишка онако тужно и тешко горела, мени је пред очима све време био онај анђеоло са својим сунцем како лебди над црквом, а као да сам чула како са зидова пиште и ридају остале слике, ликови и лица, свеједно јесу ли са ореолом или не”¹⁰ – присећа се Цава. Кад не ридају људи, на Косову пиште раскровљене цркве, „обескућене” иконе. И њиве. „Пршти жито, удара ме до колена, а мени се чини да су то сузе немоћне њиве и овог семена које је ту да би људе нахранило, а не сахранило” – приповеда Веља, док безбожници због некаквог вијадукта преврћу и затрпавају зрело класје, истовремено разапињући „угљарачко имање на четири стране, као Христа поново да разапињу”¹¹. Веља дубоко преживљава болни јецај њиве, јер је од ње и њених дарова, а не из књига, учио о хришћанском архетипу живота.

О вери

Професор је тешко подносио гнев мештана, поготово Трајкову навиком да се свађа с Богом. Та, зар би се Трајко свађао са оним коме не верује? Па и монаси – добро то знамо – опхрвани свакојаким невољама, гдекад се нису устручавали да прекоре манастирског свеца, чак да му и „припрете”. И поп Сташа из Божовићеве приче коју је Професор својевремено читао није никакав изузетак. Зара, осим што сагледава разлоге понашања сународника и њихово хватање „у коштац са Богом”, („Издаде их снага. Остадоше без наде, шта ли?”), својим исказима понајбоље објашњава и то косовско и свесрпско народно поимање силе Господње („Ћути, гром те убио!

⁸ Сунчица Денић, *Свети изван*, 140.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 117–118.

¹¹ Исто, 41–42.

Зар тражиш већу муку? – упозорава Трајка), несумњиву веру у Божију непогрешивост („Он ваљда зна шта ради”), али и својеврсно поимање Бога као народу блиског чију повремену ћутњу пред нагомиланом ђаволском снагом гдекад ваља разумети („Можда ни он не може са њима”).¹²

Борило се, ђа се уморило – једна је од српских изрека настала под османским игом. Оно што је снашло косовскометохијске Србе 1999. године може се упоредити са њиховим страдањем након Велике сеобе 1690, када су препуштени суровој одмазди освајача. Као што писани споменици и из тог доба посведочавају, с једне стране, случајеве подношења патње без ропца а с друге стране, патњу из које проговара самосажалење, срџба и клетва,¹³ тако и књига Сунчице Денић сведочи да – рекла би Даринка Јеврић – „нисмо сви од исте грађе”. У ситуацијама незнања, познато је, код једних, услед психолошке располућености, повремено долази до, како би рекао Бојан Јовановић, деапстраховања, тј. конкретизације улоге светитеља,¹⁴ у Трајковом случају и самог Бога, од којег се очекује да укине страдање. Тачније, зависно од ситуације, долази до двојаког односа према Богу. Да Трајко, „отац мирних прича и носилац туге”, није изгубио свест о снази Створитеља, греху и могућем спасењу, јасно се види из приче у којој он, колико је могуће смирено, приповеда о општој и породичној несрећи. „Тако ли се ради, бре, синко? Тако ли се невоље подносе? [...] Такве ни црква не види као своје, свеједно какве су те муке на то натерале.”¹⁵ – кори свог братанца који је себи одузео живот.

Цавина пак вера, будући да је још у детињству и у Љевишкој научила значење синтагме *ѿерсонификација исѿине* („То је” – речено јој је тада – „када је човек толико добар и чист да би се својом чистотом могао показати самом сунцу како би сунце ушло у њега. А показати се сунцу, исто је што и показати се Богу”¹⁶), упркос свим недаћама које су је снашле (или благодарећи тим невољама), не допушта ни зеру упитности. „Као да су ми се небеса отворила!” – каже, исказујући своју радост што јој се пружио прилика да за трpezом отпева тропар. Објаснивши да тиме што је отпевала песму којој није место на саборима и свадбама, није ништа важно учинила, није ослободила Косово нити вратила у живот оне којих више

¹² Исто, 35.

¹³ В. Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*, Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет, Београд – Косовска Митровица 2013, 50.

¹⁴ Бојан Јовановић, *Дух ѿајанској наслеђа у српској ѿтрадиционалној култури*, Светови, Нови Сад 2000, 51.

¹⁵ Сунчица Денић, *Свети изван*, 30.

¹⁶ Исто, 117.

нема, Цава закључује: „Отпевала сам је као моје јављање да сам жива, а и као наше јављање да постојимо. Да нас сам Господ гледа.”¹⁷

О добром и лејом

С друге стране, они који се баве истраживањима „на терену” знају да су нека Професорова збуњујућа питања постављана с циљем да се изнуди какав-такав одговор и од испитаника сазна објашњење одређене појаве или појма, због чега се истраживач и прави невешт. У противном, могли бисмо посумњати у његову елементарну упућеност у наше народно православље, „зачињено” свакојаким, по веру неретко штетним, паганским наслеђем, али и сасвим безазленим обичајима као што је кићење блага, ушивање у детињу одећу дрвцета тисовине и сл. И не само у Угљару. „Насмејем се сама кад се сетим шта ме је све и о чему питао онај ваш Професор. Али највећа будалаштина је она зашто често користимо црвено-бело-плаву траку када нешто везујемо”¹⁸ – чуди се Софија. Јер та трака у боји заставе увек се везивала противу урока и на све што је добро и лепо – о рогове тек отељене краве (кад је најлепша), њоме се китила славска свећа, кумовска погача, поклони за бабине – објашњава. „Рачунамо, кад је нешто лепо, нека се види. Кад лепо окитимо, окитимо и државу.”¹⁹ Кад је добро и лепо, и Богу је мило – уверена је Софија и том њеном поимању лепог и доброг нема се шта приговорити.

О стијугу

Протагонисти романа, у „договору” са писцем, оним који је са њима у најближем патничком, обичајном и сваком другом сродству, тако без зазора откривају своје ноћне море, мане и врлине, узгредно предочавајући све оно што детерминише српску културу одискони. „Да сам се обесио наред села, мању бих пажњу привукао”²⁰ – јада се Веља уснивши да се го као од мајке рођен нашао посред трга у Угљару. Угљарчани, таман као и житељи сваког српског села, косовског нарочито, нису морали ни ретка прочитати о човековом грехопадугу, теолошким, филозофским и иним промишљањима феномена стида, па ипак знају да је стид од физичке голотиње и духовне слабости био и остао један од кључних одредница српске културе, о чему понајбоље сведочи, из народа

¹⁷ Исто, 123–124.

¹⁸ Исто, 51.

¹⁹ Исто, 53.

²⁰ Исто, 40.

поникао, паремиолошки фонд српског језика. Фразема *Не сѝиуди се ни Боја ни људи* говори о томе да феномен стида укључује свест не само о својој плотској природи већ и о вишој – духовној природи те нашој греховности. Невиност нпр. деце лишава их таквог осећања. Уочљива стидљивост Косоваца, таман као и њихово свеукупно комуникативно понашање, условљена је близином цркава и манастира – с једне стране, и не мање стигмом њихова говора од стране сународника, погрешна представа о њима као „тешким” и недовољно образованим људима, како се напомиње у роману. Отуд не изненађује то како Цава замишља праве Косовце: „ту су кад су потребни, а кад нису, повуку се у своју тишину, да не сметају”.²¹

О језику

У антологијској причи *Исаија* Сунчица Денић дотиче, поред других, важна питања идентитетског карактера, укључујући она на језичком плану. Варирајући облике наше падежне традиције („не с мене – инструментал од ЈА већ *смене* – потребне увек, нарочито сада. Смена моћи, власти, мишљења, говора и језика. Смена страже, смена граничника. Мирна именица, уместо посесивних заменица и припадности наслеђу анатемисаних датива, акузатива, вокатива”), ауторка на саркастичан начин, између осталог, указује на свеprisутно аксиолошко преусмеравање и олако анатемисање свог те помодно прихватање туђег као бољег. „Зато је било потребно уместо *СЛЗА једна ѿишече* – да се каже потече ВЛТАВА. Тај прелазак се овде претворио у плач, а свуда околу, до Калгарија, то је стајлинг пар екселанс”²² – каже ауторка. И, доиста, може и у Влтава, и у Влков, и у ансамбл, и у Гренобл, и у толиким другим туђим речима у којима се самогласничко *л* несметано „комада”, само је у српском постало „назадно” и непожељно.

О ѿпородици

„Проћи ће кад сване [...] Не брини! То си се ти пресекао од жалости за овом пшеницом и њивама! Пусте да остану!”²³ – теши жена сном измученог Вељу дајући му воду и шећер не би ли се повратио. Јер улога главе породице овде је била и остала да убере летину и нахрани породицу, да гине за очевину. И отаџбину. Да се, носећи терет презимена, одужи прецима и остави потомке, по могућности боље од себе. Женино је да буде достојна супруга, ку-

²¹ Исто, 118.

²² Исто, 141–142.

²³ Исто, 46.

ћаница, тешитељка и мајка. Прича о Михајлу, Румени и њиховој деци пример је те косовске патријархалне сабраности, међусобне љубави и оданости. То како је Румена пригрлила децу покојне Младене, сабирајући их уз ону коју је Михајлу сама родила – „о томе зна цело Косово” – вели Трајко. А Младенина сирочад узвраћала су Румени истом мером: „Мајка па мајка”, тврдећи да како старе све на њу и лице.²⁴ Михајло пак, захваљујући томе што је видео света, мимо обичаја у Угљару, није се устручавао да наручи песму *Ој моја, ој моја, ружо Румена*, показујући Румени „колико јој је захвалан што му је очувала децу, пет са њом, и од покојне Младене три”.²⁵ Е, да је жив Танаско! Да је жив девер ми Михајло! – резигнирано понављају Угљарчани који се тешко мире с одласцима и растурању породица, присећајући се оних који су, сваки на свој начин, држали на окупу не само породице већ и цело село и, са школом и без школе, добро разумевали да је саборност породице први услов очувања свог рода, народа и државе. О компактности косовскометохијске породице за живота, али и „на оном свету” сведоче и старији споменички натписи на гробљима Косова и Метохије из којих се види да у породичној гробници уз домаћина почивају две супруге, а споменик подижу деца једне и друге. Отуд није тешко разумети што се Румена, одгојена у таквом окружењу, не љути кад припити Михајло отвори срце и тугује за Младеном.

О дому и бездомницићиву

„Губитак или одсуство социјалне локализованости упоредиво је са губитком физичке равнотеже (изопштење је, као што је познато, облик најтеже казне у многим културама)”.²⁶ Реч је, у првом реду, о губитку осећаја припадности. Свако ко је у ратном вихору насилно измештен из свог дома и нашао се у новом и непознатом окружењу, осетио је, макар и привремено, интензивну бол неприпадања, поготово уколико није било ослонаца у вери и ако је у новој средини било мало разумевања за туђу несрећу. Из страха да му мржња не постане сапутник, или да не заврши суицидом (што се дешавало и дешава), човек инстинктивно ангажује и последњи атом свог бића не би ли нашао ослонац у другом човеку, у вери, књизи. Не би ли припадао.²⁷ Ако то важи за „беземљаша”,

²⁴ Исто, 30.

²⁵ Исто, 57.

²⁶ Predrag Piper, *Jezik i prostor, XX vek*, Beograd 1997, 20.

²⁷ Митра Рељић, „Ни тамо ни овамо’ (језичке манифестације располућеног идентитета или грешке у самопоимању)”, *Зборник радова Филозофској факултета Универзитета у Приштини*, XLIV (3), 2014, 112.

како ли је тек ономе ко напушта своје „парче земље”, „парче неба”, па још косовског. У роману *Свети изван* Сунчица Денић нам је живо предочила и то како су се све Косовци носили са несрећом ове врсте. „Мислила сам да ћу да умрем. Зато, када сам одлазила са Косова, ишла сам споро: чекала сам да ме погоди нека стрела, да Господ не дозволи да ме преселе далеко од овог парчета земље коју познајем као што моје очи познајем. Но, не даде ми се! Скаменило се срце, па ћути, а ја као да изгубих и глас и вид и слух [...] Могли су да ме одведу у Тунгузију, све ми је било једно. Откинута је било моје биће.”²⁸ – описује Цава свој одлазак из Угљара.

Кад је после десет година први пут обишла завичај, Цава је приметила да је страх најсталније осећање њених Косоваца, да се много шта променило, али да „није баш све пропало”. Снагу јој је улило сазнање да је домаћин на слави Светог Илије у бресјанској Цркви Свете Катарине био младић који је допутовао чак из Београда. То што се, уз дозволу свештеника, укључила у ту „косовску светотајинску жртву”, Цави је било довољно да оздрави, за разлику од оних избеглих из Урошевца и Призрена и „скућених” на утрини Ветерника који, сасвим обезнађени, више „не мере време и не прате догађаје”.²⁹ А Лајош Балог? Првак српске драме позоришта у Приштини, након изгнанства из свог дома своје последње представе и уз најстрожу публику „одиграће” у Угљару, јер „Како је глумио и шта је био на даскама, то је био и у реалном животу”³⁰ – бунтовник и подвижник, убица, јуродиви, аскета. Сатисфакцију је налазио у чињеници да је Дреничане, Руговце и остале силне катунаре на сцени играо боље од шиптарских глумаца. „Mrekulli (дивота), био сам бољи Шиптар од пола Дренице!” – понављао је до краја живота.³¹

О именима

Вида, Даница, Румена, Зара, Словенка, Љубица, Софија, Младена, Мара, Цава, Раца, Драгутин, Трајко, Драгоград, Танаско, Вељко, Александар, Ненад, Михајло, Живојин, Бранко, Митар, Бора, Жива, па надимци Дидит, Дурла, Петличе, Кушнер и др., само су део антропонима који се срећу на страницама књиге *Свети изван*. Тај корпус бисмо могли сагледати с различитих аспеката, па рећи на пример да је Вида скраћени облик имена Видос(л)ава, да је име

²⁸ Сунчица Денић, *Свети изван*, 113.

²⁹ Исто, 77.

³⁰ Исто, 80.

³¹ Исто, 83.

Румена мотивисано придевом, Словенка етнонимом, да Живојин припада групи заштитних имена, да је Цава могући хипокористик од Станка или Станислава, да Драгорад, Младена, Љубица и сл. припадају групи српских народних имена, а да је Софија календарско, а тако и Танаско (модификовано име од Атанасије), Митар од Димитрије итд. Али Професор је о именима Угљарчана већ писао, па ћемо овде о понечем другом.

Познато је да су код Срба народна имена бројчано увек премашала календарска (хришћанска). Објашњење те, као и чињенице да су Срби у одређеним околностима чешће неголи обично посетили за календарским именима, одузело би превише простора. Ипак, сувисло је поставити питање: зашто су, на пример, Стојан Новаковић (рођењем Константин), Ватрослав Јагић (рођењем Игнације) и неки други угледници српске историје и културе, одмах по ослобођењу од Османлија, прибегли не простој промени имена него превођењу свог календарског имена у народно? Чини се, из истог разлога због којег је и Сунчица „задржала име налик на прве дечје цртеже”.³² И Стојан и Ватрослав могли су се ослонити на исти садржај похрањен у имену из детињства, као што и Сунчица памти управо детиње значење свог имена, као залогу за очување властите самосвести. Како првобитно име није могуће необрађено пренети у други језик, оно – рећи ће Павле Флоренски – мора стваралачким чином изнова да буде саздано у другом језику, тако оно постаје други аспект истог именског типа, али на основу којег је могуће проникнути у изходни духовни тип имена, који стоји изнад свих појединачних аспеката.³³ Флоренски напомиње да су они који прате дечји развој одавно запазили да дете у првом циклусу, до три и по године, кад је његово стање свести најчистије и „најближе рајском”, „још увек не употребљава реч Ја већ о себи говори у трећем лицу и ословљава себе по имену”. Тек кад и уколико досегне висине духовног подвига – наставља Флоренски – човек поново постаје као дете и губи заменицу првог лица те, попут нпр. преподобног Серафима, себе ословљава по имену – „убоги Серафим”.³⁴ Из свега познати руски ономотолог изводи закључак да је име личност овог или оног типског склопа и да чини претпоставку личносне целовитости. Они који име схватају као нешто спољашње личности, случајно уведено у њен живот, па надевају себи свакојака друга имена (што је данас посебно модерно) и право

³² Исто, 142.

³³ Павле Флоренски, *Имена* (с руског превео Радослав Божић), Логос, Београд 2017, 79–80.

³⁴ Исто, 50.

име остане само једно од њих, неминовно губе непрекидност самосвести и на сигурном су путу распада личности.³⁵ Како је име синоним личности, то чување или урушавање интегритета сопствене личности подразумева очување или губитак властитог имена – закључује Флоренски.³⁶

И чему оволико теоретисање о имену? – с разлогом ће се многи запитати. Ето, само због Краљевчанина који је, изузме ли се Професор чија је „анонимност” мотивисана најпре литерарним разлозима, остао безимен. У роману *Свеј̄ изван*, као и у животу, нема човека без мане. Па и учени и пожртвовани Михајло којим се Угљарчани диче није сасвим безгрешан. Да не говоримо о Трајку који се свађа са Богом. Софија, уз све њене врлине, у невољи је гдекад, такође, чинила понешто што није по људским и Божијим законима. Као оно кад је кришом завијала у крпе паметне шпицане из дечијег голубарника, па их (и то двапут) продавала на приштинској пијаци, знајући да ће се истренирани голубови вратити својој кући. А тек Милунка што покраде онемоћалог Драгутина! Сви они су, свако на свој начин и с ослонцем на властите врлинске особине, могли да стану иза свог греха. И имена. Само је Краљевчанин, поставши блудник и неповратно изгубивши свој лик саздан по образу Божијем, изгубио и своје име, тим пре што одбија да се покаје. Огрезао у плотским баханалијама и заокупљен материјалним добитима, он не може да се начуди Бори који се чврсто држи за „парче” косовског неба: „Које небо, који бакрачи? Небо овде, небо тамо, исто је свуда.”³⁷

О ѝросѝору и времену

Очекивано је да човек свој културни, језички и сваки други идентитет формира првенствено на простору на којем најдуже живи. Једнако томе, и простор своју идентитетску мапу формира захваљујући етносу који је својом духовношћу и културом утиснуо у њему оно језгро властитог идентитета као препознатљив временски траг у простору.³⁸

Појмови простора и времена колективног памћења су с комуникацијским облицима одређене групе у чврстој животној свези која је афективно и вриједносно испуњена. Они се јављају као домовина

³⁵ Исто, 51.

³⁶ Исто, 49.

³⁷ Сунчица Денић, *Свеј̄ изван*, 102.

³⁸ Митра Рељић, „О савременим косовскометохијским ходонимима (социolingвистички аспект)”, *Јужнословенски филолоџ*, LXXII, св. 1–2 (2016), 141.

и животна повијест, пуна смисла и значења за циљеве групе и слику коју она ствара о себи.³⁹

Свака прича је низ, циклично или хронолошки представљених, догађаја. О догађају се – каже Михаил Бахтин – може говорити, обавестити, али он тиме не постаје слика. Хронотоп, другим речима, веза времена и простора даје основу за приказивање – сликање догађаја. Хронотопи су, каже још руски теоретичар, организациони центри основних сижејних догађања романа.⁴⁰ Веродостојна слика догађаја у роману *Свешћ изван* дата је кроз временске исечке везане за различите просторе – од Угљара до оближње Приштинне, Липљана, Неродимља, преко Суботице, Београда, Ниша, Краљева, као и посредством тек наговештене хронике најбројније и најстарије сеоске породице чији чланови Трајко, Михајло, Софија и др. иступају свако са својим сећањима на прошлост и доживљајем садашњости, при чему је време оно (најдавніје) и ово (садашње) у становитом опозиту, што је и разумљиво, јер време ово обележава страдање које се граничи с апокалипсом. Разуме се, и овде ће бити указано само на неке у мноштву хронотопски представљених догађаја у роману Сунчице Денић.

Централно место заузима простор Угљара са његовом ужом околином. Међу реалистички представљеним ужим хронотопима у оквиру ширег хронотопа Угљара свакако је *кафана* (код Вељка, Ђуфте, Љубе). Али то није кафана попут градских окупљалишта сваковрсне бојемике – књижевне, глумачке и др. нити сусретиште сеоских домаћина који, након што су сакупили летину, уз чашицу и песму воде разговоре о новој сетви и жетви, договарају свадбарске свечаности и сл. Хронотоп *кафана* овде пружа туробну слику усамљеника који се окупљају да размене дилеме отићи или остати, да уз карте и друге игре накратко забораве појединачне муке.

Ту се свађају и мире, опијају и успављују. Ту разговарају и ћуте, раздвајају и спајају, смеју се и плачу... Ту се, знају то у селу сви, потписују уговори о продаји кућа и имања. Некада се чини да се исти тон и атмосфера направе и када се продаје или купује спреј против комараца. Ту се купују лото-лозови, и играју неке друге свађалачке игре или нагађања...⁴¹

³⁹ Jan Assman, *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama* (s njem. preveo Vahidin Preljević), Vrijeme, Zenica 2005, 46.

⁴⁰ Mihail Bahtin, „Jedinstvo hronotopa” (s rus. preveo Aleksandar Badnjarević), *Polja*, br. 330/331 (avgust–septembar 1986).

⁴¹ Сунчица Денић, *Свешћ изван*, 23.

Какво избеглиштво! Два километра од својих кућа, а без ичега. У контејнеру.⁴⁵

Преко хронотопа *морске њлаже* на којој ће се, „између великих сеоских послова” и „по наговору деце”, једном обрести и Словенка,⁴⁶ један од најсветлијих и, уз Даницу, свакако најстаменијих ликова романа, Сунчица Денић је представила не само Косовкињино патријархално поимање човекове физичке голотиње него и њено тачно сагледавање опседнутости и навика данашњег човека.

То је, говорила би, скупо изношење својих мана, не само физичких, јер се види какав си, ниси савршен; само су девојнице савршене, види се манија куповања свега и свачега – најчешће непотребног... Види се ленствовање, спавање, печење на сунцу, виде се голотиње.⁴⁷

Контејнер насеље, Ветерник, породично гнездо, ливада, пострадала њива, штала, па чак и оно криво стабло у чију је шупљину ауторка још у детињству и по повратку с једнодневне ђачке екскурзије сакрила парче хлеба – све су то хронотопске „ситнице” које су у центру сижејних догађања романа *Свејћ изван*. У недостатку простора, овде ћемо скренути пажњу још само на, у литератури иначе упечатљив, хронотоп *кућној њраја*. Према Бахтиновом мишљењу, хронотоп *њраја* иначе је „прожет високом емоционално-вредносном интензивношћу” будући да се, осим стварног значења, метафорички сједињује са моментом „кризе и животног лома”.⁴⁸ Како је – имала је обичај да каже песникиња Даринка Јеврић – живот Срба на Косову и Метохији чиста литература, тај и такав живот, сва је прилика, неретко потиरे границу између стварног и метафоричног. Посредством Трајковог сведочења о погибији – најмлађег сина сестре му Љубице, „са једном осушеном руком”, ауторка нас подсећа на догађаје из пламеног марта 2004. године који нису заобишли ниједно српско насеље, па ни Липљан. Нашавши се у запаљеној кући, Ненад, сестра му Раца и мајка Љубица, покушавали су да гасе огањ и спасу свој дом, али

кад видеше да ће изгорети, изађоше да се негде склоне. Иза куће, код комшије Албанца, било где, само живи да не горе. Њега, који заклони болесну и стару мајку, погодише још на кућном прагу. Нити

⁴⁵ Исто, 14.

⁴⁶ Исто, 133.

⁴⁷ Исто, 133–134.

⁴⁸ Михаил Бахтин, нав. чланак.

су после оне отишле одатле, нити су се склониле од рафала. Мајка га је у крило држала, да га поврати, а Раца га умиваше и дозиваше...⁴⁹

Умешност у грађењу хронотопске слике у конкретном случају ауторка је показала, између осталог, и сменом глаголских времена (од аориста, преко презента и перфекта до нарасе ефектног имперфекта: а Раца га *умиваше* и *дозиваше*). Сурово усмрћеног Не-нада на кућном прагу „покупили” су међународни чувари нереди, а сродници су га потом данима тражили од Урошевца до Приштинe, „од једног до другог, од комесара до генерала”⁵⁰ не би ли га сахранили. И ових неколико примера из романа Сунчице Денић јасно потврђују Бахтинову кључну констатацију: „Обележја времена разоткривају се у простору, а простор се осмишљава и мери временом. Уметнички хронотоп одликује се тим пресецањем низова и сливањем обележја.”⁵¹

Пишући недавно о Достојевском и српској хришћанској мисли између два светска рата, Владимир Димитријевић се, понукан најновијим прогоном Достојевског са западних универзитета, по цену, како рече, свог угледа у научној заједници, одрекао научног апарата с уверљивим образложењем: „Научни апарат клопара и зврји, а живот, живи живот бива потиснут са обзора људске мисли”⁵² Сунчица Денић, и сама универзитетски професор, у роману *Свејћ изван* управо се ослонила на тај *живи живоић* омогућивши да свеколике одгонетке наше културне историје промичу на страницама књиге сасвим спонтано, онако како су од предака и памтивекa преношене с колена на колена и како их њихови језички баштиничи свагда памте и доживљавају. Кроз причу о Угљару и Угљарчанима, уз све друго, ауторка је, ма колико се томе опирала („За ово време бол није тачна мера вредности... Овога пута нећемо о болу!” – каже уз подсећање на реченицу Ребеке Вест: *Бол је љубавна цена свећа шћо вреди*⁵³), пренела читаоцу читаву руковат асонанци и алитерација појединачног и колективног бола (бол, слично песми, поред, условно речено, форме и садржаја, има и своју „фоностилемик”⁵⁴), као и мању или већу способност сагледавања хришћанског смисла бола. Та способност се мери снагом да се понесе Крст, а Угљарчани га, уз сва посртања, и даље носе. Слабашнијих и посрнутих увек је било и биће. Остаје да се за њих молимо.

⁴⁹ Сунчица Денић, *Свејћ изван*, 32.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Михаил Бахтин, нав. чланак.

⁵² Владимир Димитријевић, „Достојевски и српска хришћанска мисао између два светска рата: мој оглед из непристајања на научност”, *Лейоис Машице српске*, књ. 510, св. 3 (септембар 2022), 379.

⁵³ Сунчица Денић, *Свејћ изван*, 139.

⁵⁴ Митра Рељић, *О ѿјму и речи у језику књижевних стваралаца*, Славистичко друштво Србије, Београд 2021, 162.